

УДК 352(470+571)

ЗІБАРЄВ Леонід Володимирович,
начальник відділу безпеки
Дніпропетровської митниці
здобувач каф. європ. права та інтеграції
ДРІДУ НАДУ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ В РОСІЇ

Аналізуються особливості адаптації європейського досвіду фінансового забезпечення місцевого самоврядування в Російській Федерації з метою його подальшого використання в Україні.

Ключові слова: територіальні громади, муніципальна власність, фінансові ресурси місцевого самоврядування, місцеві бюджети.

Зибарев Л. В. Европейский опыт финансового обеспечения местного самоуправления и его адаптация в России

Анализируются особенности адаптации европейского опыта финансового обеспечения местного самоуправления в Российской Федерации с целью его дальнейшего использования в Украине.

Ключевые слова: территориальные общины, муниципальная собственность, финансовые ресурсы местного самоуправления, местные бюджеты.

Zibarev L. V. European experience of the local government financial guaranteeing and its adaptation in Russia

The peculiarities of the European experience adaptation of the local government financial guaranteeing in the Russian Federation are analyzed for the purpose of its further use in Ukraine.

Key words: territory communities, local ownership, local government financial resources, local budgets.

Постановка проблеми. Законодавство більшості країн сучасного світу відносить до ведення органів місцевого управління справи, пов'язані головним чином зі сферою обслуговування й охороною порядку. З кінця минулого століття обсяг діяльності цих органів збільшився в основному за рахунок розширення їх функцій у галузі освіти, дорожнього будівництва і частково – житлово-комунального господарства. Вважається, що найбільш вдало проблема фінансування діяльності органів місцевого самоврядування вирішується в Європі, досвід якої в цій галузі суспільного життя на теренах колишнього Радянського Союзу особливо активно запозичує Росія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансування потреб місцевих співтовариств Європейського Союзу розглядалися в працях відомих учених країн цієї спільноти – Т. Бірна, Є. Бредлі, Р. Євінга, Ж.-П. Жакке, Ж. Міллера, Ж. Обі, К. Плокеера, Ж. Роллана, Р. Уота, А. Файоля, Д. Хашке, П. Хейвуда, К. Хессе, Г. Холліса і Р. Шапю [6; 7; 17 – 29]. Усебічний аналіз фінансового забезпечення

місцевого самоврядування в Російській Федерації неможливий без урахування здобутків таких російських фахівців, як С. Агарков, М. В. Баглай, В. І. Бутов, А. Ф. Денисов, Р. В. Єнгибарян, В. Г. Ігнатов, Є. І. Козлова, Ю. К. Краснов, О. Є. Кутафін, В. С. Мокрий, В. А. Понеділков, Є. А. Уткін, В. І. Хрипун, А. Н. Широков, С. Н. Юркова [1; 2; 4; 18 – 10; 12; 16; 20; 21].

Мета статті. Метою даної статі є аналіз особливостей адаптації досвіду ЄС у вирішенні фінансових проблем місцевих громад у Російській Федерації та визначення доцільності залучення такого досвіду для вирішення аналогічних питань в Україні. Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

1) проаналізувати організаційно-правові засади фінансової підтримки місцевих громад Європейського Союзу з боку органів політичної влади;

2) встановити, якими власними засобами місцеві громади в країнах ЄС забезпечують фінансову основу для вирішення питань місцевого значення;

3) розкрити особливості адаптації досвіду країн ЄС у галузі пошуків фінансових ресурсів, необхідних для економічного і соціального розвитку територіальних громад, притаманні Російській Федерації.

Виклад основного матеріалу. Під час вирішення зазначених вище дослідницьких завдань слід пам'ятати, що зміст і межі функцій органів, зайнятих вирішенням місцевих справ різних країн, визначаються в більшості випадків поєднанням інтересів приватного підприємництва й центральної влади. Унаслідок цього на місцях виникає дисбаланс тенденцій централізації і децентралізації в організації місцевого управління, що призводить до послаблення його матеріально-фінансової бази [7, с. 21]. До того ж, у муніципальних органах Європи досить часто відсутнє право на самостійне вирішування багатьох важливих питань місцевого життя, що дисонує з обіцянками урядів розвинених країн підтримувати життя місцевих громад належним чином. У той же час регіоналізація сучасної Європи потребує більшої уваги до матеріально-фінансової бази, яка забезпечує вирішення проблем населення різних муніципальних утворень [5]. Ось чому під безпосереднім управлінням муніципальних органів цих країн перебувають об'єкти, які становлять муніципальну власність. До них належать підприємства (головним чином ті, які працюють у сфері комунального господарства й побутового обслуговування) і певна частина житлового фонду, а також школи, муніципальні бібліотеки, парки, благодійні установи. Доходи, які надходять від послуг місцевому населенню, ідуть не на користь приватних осіб або держави, а залишаються в розпорядженні територіального колективу [16, с. 37]. У ряді країн муніципалітети управляють закладами охорони здоров'я, виплатою грошової допомоги з безробіття й пенсій. У поодиноких випадках муніципалітети володіють великими сучасними промисловими підприємствами, у тому числі й на паях із приватними компаніями.

В європейських країнах головними суб'єктами фінансових відносин у сфері місцевих фінансів є муніципалітети, комуни, регіони, департаменти, провінції, воєводства, лани, області, округи та інші адміністративно-територіальні утворення [6, с. 111]. Головним суб'єктом таких відносин в Україні є територіальна громада та органи місцевого самоврядування, правовий статус яких закріплено Конституцією України (ст. 140 – 146). Процес визначення компетенцій подібних суб'єктів у сфері місцевих фінансів у нашій державі ще не завершився. Тому важливо дослідити, як наші сусіди запозичують відповідний досвід країн Європейського Союзу. Серед цих держав особливий інтерес становить Росія, яка випередила нас у вирішенні проблем фінансового забезпечення місцевого самоврядування.

Аналізуючи об'єкти фінансових відносин у Європі, учені-державознавці зазначають, що ними є фінансові ресурси, що мобілізуються, розподіляються і використовуються місцевими органами влади для виконання покладених на них функцій і завдань. Фінансові ресурси місцевого самоврядування формуються як у фондovій, так і в нефондовій формах. Головними місцевими фінансовими фондами є: місцеві бюджети, резервні, позабюджетні валютні та цільові фонди, фонди грошових ресурсів комунальних підприємств та ін. Ресурси від розміщення місцевих позик, що залучаються органами місцевого самоврядування у вигляді банківських кредитів, та деякі інші, як правило, перебувають у нефондовій формі [19, с. 211].

По-перше, фінансові системи органів місцевого самоврядування використовують значну частку валового внутрішнього продукту будь-якої держави. Через ці системи здійснюється розподіл і перерозподіл ВВП, тому місцеві фінанси є інструментом регулювання економічного й соціального розвитку держави. Практичним наслідком такої ситуації є те, що поряд із державним регулюванням (правовим та організаційним) економічної та соціальної галузей життя кожного територіального колективу діє їх комунальне (муніципальне) регулювання [26, р. 192].

По-друге, місцеві фінанси завжди виконують роль фіскального інструменту, наявність якого є необхідною умовою для забезпечення ресурсами завдань, покладених на органи місцевого самоврядування. Досвід сучасних держав, до складу яких входять слаборозвинені в економічному відношенні регіони, показує, що таким територіям на підставі відповідних законів надають деякі податкові пільги від центральної політичної влади з метою подолання їх відсталості. Саме на цьому, наприклад, наполягається в Заключній частині Декларації щодо регіоналізму в Європі [3, ст. 14]. Систему таких пільг називають преференціями. Формами ж преференцій виступають особливі бюджетні режими, податкові канікули, особливі режими валютного регулювання та візові режими. На жаль, роль і значення фіскальної політики органів місцевого самоврядування для розвитку економіки нашої держави поки що малопомітні, у той час як державна влада більшості розвинених країн світу перетворила місцеві податки і збори на основне дохідне джерело місцевої влади [17, с. 67 – 68].

По-третє, фінанси місцевого самоврядування є інструментом забезпечення громадських послуг. Тому-то держава і місцеве самоврядування розподіляють між собою завдання та відповідальність за надання громадянам усіх регіонів громадських послуг. При цьому закономірним явищем для більшості розвинених країн став такий розподіл функцій між державою і місцевим самоврядуванням у сфері надання громадських послуг, коли місцеві органи виступають у ролі головного відповідача за надання послуг соціального характеру. Центральна ж влада зарубіжних країн зосереджується на послугах економічного характеру, на забезпеченні оборони і безпеки держави [28, р. 101].

По-четверте, місцеві фінанси є інструментом забезпечення економічного зростання. Забезпечення економічного зростання вже стало однією з форм соціально-економічного регулювання. Вплив фінансів органів місцевого самоврядування на економічне зростання здійснюється через капітальні витрати, через діяльність на ринках позичкового капіталу, нерухомості, землі. Органи місцевого самоврядування поряд з державою створюють також загальні умови для економічного зростання і в багатьох країнах є досить значними інвесторами [29, р. 320].

Таким чином, характер впливу органів місцевого самоврядування та їх фінансів на економічне зростання не зводиться лише до прямих витрат або до господарських операцій, які вони здійснюють. Органи місцевого самоврядування створюють загальні умови для економічного зростання. Причому на сьогодні місцеві проблеми значною мірою вирішуються за рахунок міжмуніципального співробітництва в галузі економіки. Інвестиції місцевої влади розвинених країн світу спрямовуються, як правило, у непривабливі для приватного капіталу сфери, в економічну та соціальну інфраструктуру, в екологію та інші галузі, оскільки приватний капітал не зацікавлений в економічній діяльності, яка має значний термін самоокупності [18, с. 341]. Слід зауважити, що нині в ряді зарубіжних держав набула практичного змісту теорія наявності в кожного рівня влади власного, самостійного і відокремленого бюджету. Цей бюджет будь-який рівень влади має формувати самостійно і відповідно до покладених на нього функцій.

По-п'яте, форми впливу на економіку та соціальну сферу пов'язані з виконанням делегованих повноважень центральної влади. Для органів місцевого самоврядування зарубіжних країн такими повноваженнями є громадська безпека, охорона правопорядку, дотримання законності, здійснення державного нагляду і державної реєстрації та ін. Тому фінанси органів місцевого самоврядування стали інструментом забезпечення частини функцій, які виконує держава, і є важливим інструментом впливу на всі процеси в економіці та соціальній сфері держави [22, р. 202; 25, р. 129].

Для більшості європейських держав у фінансовій системі місцевого самоврядування характерні такі тенденції:

- 1) приріст бюджетних об'єктів, у тому числі постійне зростання видаткових статей;
- 2) прагнення до збалансованості дохідної та видаткової частин бюджету, у ряді країн взагалі не допускається бюджетний дефіцит;
- 3) збільшення сум, що надходять до місцевих бюджетів у вигляді субсидій, дотацій, кредитів з державних і регіональних бюджетів (правда, така тенденція характерна далеко не для всіх європейських країн, а тільки для нових членів Європейського Союзу, що розвиваються поволі);
- 4) розширення фінансової підтримки місцевого підприємництва і використання зовнішніх джерел фінансування

Сьогодні місцеві бюджети європейських держав стали особливою формою розподільчих відносин, пов'язаною з виокремленням частини вартості суспільного продукту у фондах грошових засобів органів місцевого самоврядування та її використанням в основному на задоволення різнобічних соціально-культурних та комунально-побутових потреб членів суспільства [23, р. 220; 24, р. 263]. Таким чином, місцеві бюджети – це сукупність економічних (грошових) відносин, що виникають у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових засобів органів місцевого самоврядування в процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства. За своїм характером місцеві бюджети – це цільові фонди грошових засобів, що знаходяться в розпорядженні органів місцевого самоврядування, які в сукупності з коштами муніципальних підприємств, позабюджетних валютних фондів, іншими грошовими доходами і накопиченнями складають фінансові ресурси місцевого самоврядування.

Слід зауважити, що прибутки органів місцевого управління, незважаючи на зростання місцевих податків, недостатні для покриття муніципальних видатків, особливо під час проведення будівельних робіт. З цієї причини муніципальні органи широко використовують позики, які вони одержують у фінансових корпораціях. Це вигідно для фінансових установ, оскільки муніципалітети мають виплачувати їм за одержані кредити значну частину своїх прибутків.

У сучасних державах світу вирішення проблем, що постають перед муніципалітетами, здійснюється також шляхом надання їм урядових субсидій. Незважаючи на те, що державний устрій і фінансові можливості в різних країнах суттєво відрізняються, зазначені субсидії в них досить вагомі. Зазвичай вони становлять від 30 до 60 % прибутку місцевих бюджетів. Проте, за словами відомого в сучасному науковому світі фахівця з проблем місцевого управління англійця С. Х'юмза, допомога будь-якого центрального уряду різним муніципалітетам подібна деяким лікам, що не дають хворому вмерти, але водночас не виводять його зі стану інвалідності. І це, мабуть, тому, що встановлюється залежність органів муніципального управління, навіть розвинених країн, від центрального уряду, причому фінансова залежність автоматично визначає залежність зазначених структур у питаннях політичного характеру [24, р. 101].

Усі вищезазначені фактори, які розкривають зміст розбудови фінансової бази місцевого самоврядування країн Європейського співтовариства, певним чином впливали на законотворчу діяльність російського парламенту в цій галузі, хоча в цілому законодавство Росії спрямоване на всебічне відображення національних тенденцій у вирішенні проблем територіальних колективів [12, с. 221]. Формування економічних засад місцевого самоврядування в Росії має здійснюватися в межах бюджетного федералізму, який охоплює зв'язки між суб'єктами цієї держави, а також фінансових відносин, суб'єктом яких є місцеве самоврядування. Ключове завдання цієї політики полягає в орієнтації бюджетної системи на закріплення за муніципальними бюджетами таких джерел прибутків, які б забезпечили стабільне надходження прибутку для виконання функцій, покладених на місцеве самоврядування. Аналіз наявної ситуації, установа структури доходів і видатків муніципальних бюджетів свідчать про необхідність формування багаторівневої ієрархічно не супідрядної системи місцевого самоврядування із визначенням обсягу компетенції кожного рівня і відповідних йому доходних джерел [16, р. 4 – 5]. Саме на це і спрямовано законодавство Російської Федерації.

Серед інших проблем, що мають важливе значення для вирішення питань територіальних колективів Росії, російські законодавці виділили необхідність визначення співвідношення місцевого самоврядування і держави, принципу розподілу між ними компетенцій, а також субсидіарності та бюджетного федералізму [1, с. 187 – 188]. Слід зазначити, що принцип субсидіарності заснований на тому, що більш високий рівень управління передбачає для відповідних йому державних урядовців певні можливості щодо втручання в дії урядовців більш низького рівня владно-виконавчої діяльності лише в тій мірі, в якій останні не цілком спроможні самостійно здійснювати ефективне управління справами суспільства. Субсидіарність базується на тому, що зазначене втручання припускається тільки за наявності певних умов, завдяки чому вказані дії управлінців вищого рівня відповідальності можуть вважатися законними і доцільними. З цього і випливає те, що втручання владних управлінських структур вищого рівня до справ урядовців нижчого рівня є обов'язковим, але воно

має здійснюватися лише з метою надання необхідної допомоги більш низькому рівню влади у вирішенні його завдань [10, с. 281].

Виконуючі вимоги Конституції Росії, Федеральний Закон визначив, що кожне муніципальне утворення повинно мати власний відокремлений бюджет. А отже, навіть найменші поселення мають затверджувати власний фінансовий план, до якого входять прибуткові та видаткові статті. Що ж стосується кошторису, то він як складова частина бюджетів міських і сільських поселень можливий лише в окремих населених пунктах, які не є поселеннями. Новий закон докладно визначив склад власних доходів місцевих бюджетів, принципи зарахування до цих доходів відрахувань від федеральних податків і зборів, підходи до вирівнювання бюджетної забезпеченості муніципального утворення. Зрозуміло, що зміст нового фінансового закону певним чином дублює бюджетний і податковий кодекси Російської Федерації, але на даному етапі російського державотворення він допомагає муніципальним посадовцям правильно розібратися у вельми складній системі правил, пов'язаних із регулюванням бюджетних і міжбюджетних відносин [4, с. 477 – 478].

Формування і використання місцевих фінансів здійснюються відповідно до конституції Російської Федерації, федерального закону «Про загальні принципи організації місцевого самоврядування в Російській Федерації», федерального закону «Про фінансові основи місцевого самоврядування в Російській Федерації», «Бюджетного кодексу Російської Федерації», а також інших федеральних законів, конституцій, статутів і законів суб'єктів Російської Федерації, указів Президента Російської Федерації, статутів та інших правових актів муніципальних органів місцевого самоврядування [11; 13 – 15]. Органи державної влади Російської Федерації та органи державної влади її суб'єктів сприяють розвитку місцевих фінансів таким чином:

- регулюють відносини між бюджетами суб'єктів Російської Федерації та місцевими бюджетами, а також між федеральним бюджетом і місцевими бюджетами – у рамках федеральних цільових програм;
- беруть участь у вирішенні питань місцевого значення шляхом виконання федеральних цільових програм і регіональних програм;
- розподіляють засоби, що виділяються для фінансування федеральних цільових програм і регіональних програм та інших заходів, між муніципальними утвореннями, здійснюють контроль за ефективним і цільовим використанням цих засобів;
- розробляють державні мінімальні соціальні стандарти, установлюють соціальні норми;
- надають методичну допомогу органам місцевого самоврядування в роботі з формування та виконання місцевих бюджетів;
- здійснюють контроль за дотриманням органами місцевого самоврядування податкового і бюджетного законодавства Російської Федерації та законодавства суб'єктів Російської Федерації [8, с. 59; 9, с. 121].

Держава надає органам місцевого самоврядування певні фінансові гарантії, необхідні для забезпечення ефективної діяльності. У цілому змістом фінансових гарантій органів місцевого самоврядування є процес формування доходів муніципальних утворень, порядок їх розподілу і контроль за використанням. Найважливішою є гарантія фінансової самостійності, що впливає з розподілу влади і повноважень у державі [2, с. 430].

Гарантія фінансової самостійності в питаннях місцевих органів влади передбачає наявність власних джерел доходів і незалежне ведення бюджету під правовим контролем вищих рівнів влади. Держава зацікавлена в тому, щоб муніципальні утворення дотримувались основних напрямів її політики, унаслідок чого має накладати певні обмеження стосовно їх фінансової самостійності. Ці обмеження досить чітко викладені в правових актах Російської Федерації та її суб'єктів, якими регулюють діяльність місцевого самоврядування.

Із розвитком місцевого самоврядування для підвищення ефективності його діяльності виникла необхідність розробки і використання самостійних місцевих бюджетів, тобто затверджених нормативним актом планів фінансової діяльності на певний період. Формування і виконання місцевого бюджету здійснюються органами місцевого самоврядування самостійно відповідно до статуту муніципального утворення. Для самостійних органів місцевого самоврядування бюджет стає зі звичайного кошторису доходів і витрат найважливішим інструментом реалізації планів розвитку муніципального утворення [20, с. 201; 21, с. 169].

Згідно з принципом самостійності бюджетів муніципальних утворень місцеві органи влади мають право здійснювати бюджетний процес. Представницькі органи місцевого самоврядування самостійно здійснюють такі складові цього процесу:

- 1) встановлюють порядок складання і розгляду проектів місцевих бюджетів, затверджують їх і здійснюють контроль за їх виконанням;
- 2) визначають порядок спрямування доходів від використання муніципальної власності, місцевих податків і зборів, інших доходів до місцевих бюджетів;
- 3) визначають порядок і умови надання фінансової допомоги і бюджетних позик з місцевих бюджетів;
- 4) надають фінансову допомогу і бюджетні позики з місцевих бюджетів;
- 5) визначають порядок здійснення муніципальних запозичень;
- 6) здійснюють муніципальні запозичення і управління муніципальним боргом.

Формування місцевих бюджетів має здійснюватися шляхом використання єдиної методології, державних мінімальних соціальних стандартів, соціальних норм, нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості, які встановлені органами державної влади на засадах, проголошених російським законодавством. Складання проектів місцевих бюджетів, затвердження і виконання місцевих бюджетів здійснюються відповідно до бюджетної класифікації Російської Федерації та бюджетної класифікації суб'єкта Російської Федерації.

Висновки. Як бачимо, російські законодавці накопичили певний досвід вирішення проблеми правової регламентації фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування. Ця проблема була для них складнішою, ніж для нас, оскільки Росія є федерацією, на той час як Україна є унітарною державою. Проте Росія досить слушно використовує досвід Європейського Союзу в галузі вирішення фінансових проблем самоврядних інституцій. Тому слід уважно придивитися до того, як наш сусід вирішує зазначене питання, і розглянути можливість аналогічних змін у законодавстві нашої держави.

Список використаних джерел

1. **Агарков С.** Современные концепции регионального развития / С. Агарков // Государственная служба. – 2005. – № 3. – С. 187 – 195.

2. **Баглай М. В.** Конституционное право Российской Федерации / М. В. Баглай. – М. : Норма, 2004. – 620 с.
3. **Декларація** щодо регіоналізму в Європі, прийнята асамблеєю Європейських регіонів // Управління сучасним містом. – 2001. – № 7–9 (3). – С. 162 – 170.
4. **Енгибарян Р. В.** Конституционное развитие в современном мире: основные тенденции / Р. В. Енгибарян. – М. : Норма, 2007. – 495 с.
5. **Європейська** хартія місцевого самоврядування // Віче. – 2000. – № 3. – С. 43 – 50.
6. **Жакке Ж.-П.** Конституционное право и политические институты / Жан-Поль Жакке. – М. : Юристь, 2002. – 321 с.
7. **Зіллер Ж.** Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Ж. Зіллер. – К. : Основи, 1996. – 235 с.
8. **Игнатов В. Г.** Местное самоуправление: российская практика и зарубежный опыт / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – Москва. – Ростов на/Д : МарТ, 2007. – 428 с.
9. **Игнатов В. Г.** Региональные особенности местного управления и самоуправления / В. Г. Игнатов, В. И. Хрипун, А. В. Понеделков, А. М. Старостин. – Ростов на/Д, 1997. – 380 с.
10. **Козлова Е. И.** Конституционное право России / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. – М. : Наука, 1997. – 460 с.
11. **Конституция** Российской Федерации. – М. : Приор, 2000.
12. **Краснов Ю. К.** Государственное строительство в России: история и современность / Ю. К. Краснов, В. С. Мокрый. – М. : Юристь, 2001. – 460 с.
13. **Об общих** принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации : федеральный закон от 06 окт. 2003 г. // Парламентская газета. – 2003. – 8 окт.
14. **О мерах** по развитию федеративных отношений и местного самоуправления в Российской Федерации : указ Президента Российской Федерации от 27 нояб. 2003 г. // Местное самоуправление. – 2003. – № 23.
15. **О финансовых** основах местного самоуправления в Российской Федерации : федеральный закон // Собрание Законов Российской Федерации. – 1997. – № 39.
16. **Уткин Э. А.** Государственное и муниципальное управление. Учебное пособие / Э. А. Уткин, А. Ф. Денисов. – М. : Тандем, 2001. – 488 с.
17. **Хашке Д.** Коммунальное управление в Германии / Д. Хашке // Муниципальное право. – 2001. – № 4. – С. 67 – 72.
18. **Хессе К.** Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе. – М. : Юрид. лит-ра, 1981. – 256 с.
19. **Холлис Г.** На пути к демократической децентрализации: перестройка региональных и местных органов власти в Европе / Г. Холлис, К. Плоккер. – М. : Юристь, 1995. – 224 с.
20. **Широков А. Н.** Муниципальное управление / А. Н. Широков, С. Н. Юркова. – М. : Юристь, 2001. – 520 с.
21. **Широков А. Н.** Муниципальное управление: взаимодействие с органами государственной власти / А. Н. Широков, С. Н. Юркова. – М. : Юристь, 2002. – 280 с.
22. **Auby J.-T.** Le commissaire de la republique / J.-T. Auby. – P. : Galimard, 1987. – 267 p.
23. **Bradley A.** Constitutional and Administrative Law / A. Bradley, R. Ewing. – L. : London University Press, 2002. – 354 p.

24. **Byrne T.** Local Government in Britain. Everyone's Guide to How it All Works / T. Byrne – L. : London University Press, 2000. – 254 p.
25. **Chapus R.** Droit administrative general. 13 edition / R. Chapus. – P. : Galimard, 1999. – T. 1 – 2. – 345 p.
26. **Fayol H.** Administration industrielle et generale / H. Fayol. – P. : Galimard, 1973. – 273 p.
27. **P. Heywood.** The Government and Politics of Spain / P. Heywood. – New York : The Vanguard Press, 2002. – 346 p.
28. **Rolland G.** Precis de droit administratif / G. Rolland. – P. : Gallimard, 1930. – 127 p.
29. **Watt P.** Financing Local Government / P. Watt // Local Government Studies. – 1989. – December. – Vol. 30. – P. 34 – 48.